

РОЗДІЛ 1. ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. ПОЛІТИКА В СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Іван КОСТІВ

ORCID: 0009-0001-7464-8999

Микола ОСТАП'ЯК

ORCID: 0000-0003-2224-6055

НАДМІРНИЙ ФОРМАЛІЗМ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

УДК 347.93

Вступ. Надмірний формалізм у цивільному процесі є однією з ключових проблем, яка заважає реалізації принципу доступності правосуддя. Формальні вимоги до процесуальних документів, строки подачі, а також складність процедур нерідко стають перешкодою для реалізації громадянами своїх прав в суді. Ця проблема особливо актуальна в умовах модернізації судової системи та прагнення вітчизняного законодавця привести національне законодавство до відповідності міжнародним стандартам.

Цивільне процесуальне законодавство має створити рамки для дій учасників цивільного процесу, в кінцевому підсумку спрямованих на вирішення спору, що виникає з цивільної справи. Тому процесуальні норми мають бути максимально простими, зрозумілими для громадян, які, навіть без допомоги професійного адвоката, повинні мати можливість самостійно вести відносно нескладне провадження [1, с. 24].

Питання надмірного формалізму у своїх працях досліджували В.В. Гордеев, Н. Ю. Сакара, С. О. Короєд, О. І. Миколенко, Т.Демендецький, О. Щербанюк, Т. Богданевич.

1. Причини надмірного формалізму в цивільному процесі. Як зазначає О. І. Миколенко, формалізм виникає за таких умов: 1) застосування формально-бюрократичного підходу до розгляду питань, наприклад, затримки у вирішенні справ через

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

обов'язкове проходження численних дій; 2) надмірний акцент на букві закону, традиціях і звичаях, коли правові норми сприймаються буквально, без врахування їхнього «духу» чи справжнього значення; 3) зловживання зовнішніми формами діяльності; 4) зайве дотримання другорядних формальностей, яке перешкоджає глибокому вивченню суті справи, наприклад, вимога оформлення заяв у певний спосіб або витребування зайвих даних, які не мають значення для вирішення справи [2, с. 157].

До причини виникнення надмірного формалізму в цивільному судочинстві України можна віднести історичні передумови, недоліки правового регулювання, та судову практику. Правова система України має глибоке коріння в континентальній правовій традиції, яка акцентує увагу на суворому дотриманні процедур. Ці традиції, незважаючи на їх позитивні сторони, може призводити до бюрократизації правосуддя, роблячи акцент на дотримання процесуальних дій частково нівелюючи мету правосуддя.

У країнах Європейського Союзу, таких як Німеччина чи Франція, суди більше уваги приділяють суті справи, ніж процедурним порушенням. Наприклад, принцип «*in dubio pro actione*» дозволяє суду розглядати заяву по суті, навіть якщо вона має незначні формальні недоліки. Натомість, чинний Цивільний процесуальний кодекс України містить значну кількість норм, що вимагають суворого дотримання формальних правил, недотримання яких може призводити до відмови в прийнятті заяв або до припинення провадження. Як наслідок, українські суди нерідко зосереджуються на процесуальних аспектах справи, ігноруючи сутність спору. Судді, суворо дотримуючись процесуальних норм, нерідко стають жертвами надмірного формалізму, втрачаючи можливість використати дискреційні повноваження для виправлення несуттєвих помилок, допущених учасниками справи [3, с. 59]. Це призводить до ситуацій, коли формальні недоліки документів чи процесуальних дій стають підставою для відмови в розгляді справи.

2. Концепція надмірного формалізму. Формалізм здебільшого має позитивну оцінку, адже передбачає обов'язок усіх суб'єктів (суду, учасників судового процесу, суб'єктів владних повноважень) дотримуватися визначених законодавством проце-

дур, порушення яких може спричинити значні негативні наслідки [4]. Принцип формалізму полягає у необхідності дотримання встановлених вимог щодо форми, місця та часу виконання процесуальних дій, недотримання яких може спричинити негативні наслідки для учасника процедури. Він має регламентуючий характер, запобігаючи невизначеності, яка могла б виникнути в разі надання суду чи учасникам процесу можливості довільно визначити форму таких дій [1, с. 25]. Дотримання формальних вимог забезпечує ефективне виконання стороною відповідної процесуальної дії, а також визначає предмет провадження через зміст її клопотання. Водночас, як стабілізуючий механізм, цей принцип часто не встигає адаптуватися до постійних змін у правових інституціях [1, с. 26]. Процесуальний формалізм слід розуміти як обов'язок неухильно дотримуватися норм цивільного процесуального права під час розгляду і вирішення справ, що поширюється як на суд, так і на інших учасників судового процесу. Він є важливою умовою належного здійснення правосуддя, оскільки забезпечує чітке регулювання дискреційних повноважень суду, визначаючи їх межі та випадки застосування. Це сприяє запобіганню свавільному використанню повноважень, забезпечує передбачуваність застосування закону та гарантує право на справедливий судовий розгляд [5, с. 85].

Американський професор Ф. Шауер, в підході до розуміння формалізму, зосереджується на протилежності між буквою та духом закону. Науковець використовує поняття буквального значення, представляючи його як щось, що завжди обходиться поза зовнішніми по відношенню до тексту міркуваннями, зокрема, обґрунтуваннями закладеного в них нормативного змісту [с. 16]. Надмірно буквальне тлумачення суддя процесуальних норм без урахування їхньої мети, завдань цивільного судочинства та специфіки конкретної справи переростає в надмірний формалізм. Такий підхід може спричинити непропорційне обмеження процесуальних прав учасників судового процесу і порушення їхнього права на справедливий судовий розгляд. Інакше кажучи, дотримання норм процесуального права стає не засобом для забезпечення правосуддя, а самоціллю процесуальної діяльності суду.

При цьому суд не враховує «реальність» та доцільність вимог, що пред'являються до процесуальних дій учасників, об'єктивну можливість їх виконання, добросовісне ставлення осіб до своїх прав та обов'язків, а також вплив наслідків їх порушення на здатність розглядати та вирішувати цивільні справи [5, с. 85].

Надмірний формалізм, в свою чергу, здебільшого трактується як негативне явище, яке характеризується суворим дотриманням процедур, встановлених законодавством, навіть у випадках, коли такі вимоги суперечать принципам розумності, доцільності чи раціональності [4].

Методи розмежування формалізму та надмірного формалізму, включають:

1. Прийняття судового рішення в межах дискреційних повноважень суду, з урахуванням принципу верховенства права та забезпечення справедливості.

- Обґрунтування судового рішення через оцінку таких аспектів: причин, що спричинили процедурні порушення; наслідків, які виникли внаслідок цих порушень; можливості усунення або нейтралізації процедурних порушень безпосередньо в процесі судового розгляду; добросовісності чи недобросовісності сторони, що припустилася порушень.

Надмірний формалізм також виникає при тлумаченні норм процесуального права, коли він неправомірно обмежує право на доступ до правосуддя, яке є частиною права на справедливий суд (тобто право звернення до суду як процесуальний аспект права на судовий захист). Це створює непропорційні перешкоди для сторін, які не пов'язані з необхідністю суворого дотримання процесуальної форми, особливо якщо такі перешкоди ускладнюють реалізацію самого права на доступ до суду. У таких випадках застосування певних вимог очевидно є нерозумним і недоцільним [3, с. 60].

Найбільш ризиковані сфери для застосування надмірного формалізму включають: обмеження доступу особи до суду; оголошення незаконним рішення (дій або бездіяльності) органу влади, яке має на меті захист суспільних інтересів, що може призвести до значної шкоди суспільним інтересам, ухилення правопоруш-

ника від виконання або дотримання законодавства, звільнення правопорушника від відповідальності або, навпаки, безпідставне притягнення до неї.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово наголошував, що формалізм у судочинстві не повинен перешкоджати доступу до правосуддя (справа «Бельмонт проти Франції», «Зубац проти Хорватії»). Надмірний формалізм у тлумаченні процесуального законодавства є неправомірним обмеженням права на доступ до суду, що є складовою права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції [6].

3. Прояви надмірного формалізму. В справі № 347/364/24 про виключення відомостей про померлу особу як батька із актового запису про народження дитини до Івано-Франківського апеляційного суду була подана апеляція з підстав порушення процесуального законодавства, а саме, не зазначення у позовній заяві відомостей про наявність/відсутність електронного кабінету та місця знаходження оригіналів документів, доданих до позовної заяви у якості доказів [7]. У постанові Івано-Франківського апеляційного суду від 28 серпня 2024 року в справі № 347/364/24, суд зазначив, що із матеріалів справи встановлено, що представники позивачів мають зареєстровані електронні кабінети, а суд має можливість у будь-який час упевнитись у наявності оригіналів документів шляхом витребування їх в порядку ч. 7 ст. 81 ЦПК України. Так, ЦПК України визначено порядок судового розгляду позовних заяв. Відповідно до приписів ст. ст. 185, 187 ЦПК України вирішення питання відповідності позовної заяви вимогам ст. 175 ЦПК України є дискреційним повноваженням суду, яке здійснюється на певній стадії судового розгляду. Аналізуючи норми ЦПК України, Івано-Франківський апеляційний суд дійшов висновку про те, що вимога суворо дотримуватися процедур, визначених законодавством, у ситуації, за якої певні недоліки, допущені стороною, не впливають на розгляд справи по суті, тобто негативні наслідки поступаються принципу розумності (доцільності, раціональності) є надмірним формалізмом [7].

Ще одним проявом надмірного формалізму можна розглянути у справі № 22-ц/812/1509/24, у якій була подана апеляційна

скарга на ухвалу Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області від 29 серпня 2024 року. В даній справі Миколаївський апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати в цивільних справах в ухвалі від 06.09.2024 р. зазначив, що на підтвердження своїх повноважень представляти інтереси ОСОБА_1 у суді апеляційної інстанції, адвокатом Войтович Л. В. до матеріалів апеляційної скарги додано копію ордеру від 02 вересня 2024 року. Судом зауважено, що зі змісту копії останнього вбачається, що вона не містить всі обов'язкові реквізити, передбачені змістом пункту 12 Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 року №41. Зокрема, копія ордеру не містить підпису адвоката Войтович Л.В. Отже, доданий адвокатом документ неможна вважати ні електронною копією письмового (паперового) ордеру (через відсутність власноручного підпису адвоката як обов'язкового реквізиту), ні створеним в електронній формі ордером (не сформований за допомогою засобів ЄСІТС або не підписаний як окремий документ кваліфікованим електронним підписом за допомогою іншого засобу підпису) [8]. Скріплення апеляційної скарги електронним цифровим підписом, зокрема скріплення електронним цифровим підписом скан-копії ордеру про надання правничої (правової) допомоги, а також подання апеляційної скарги із застосуванням системи «Електронний суд» із доданням до останньої не підписаної скан-копії ордеру не підтверджує дотримання форми документа, що підтверджує його право на здійснення представництва інтересів особи, зокрема на підписання апеляційної скарги, як того вимагають норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Аналогічний висновок зробив Верховний Суд у постанові від 09 березня 2023 року (провадження № К/990/33704/22) та ухвалі від 01 липня 2024 року (провадження № 61-8986ск24). Тому Миколаївський апеляційний суд зазначив, що оскільки до апеляційної скарги, складеної та підписаної адвокатом Войтович Л.В. як представником ОСОБА_1, у порушення вимог статті 356 ЦПК України не додано документів, що підтверджують її повноваження на представництво інтересів ОСОБА_1 в апеляційному суді, апеляційна

скарга не може бути прийнята до розгляду, а питання про відкриття апеляційного провадження не може бути вирішене. У зв'язку з цим скарга підлягає поверненню заявникові [8]. Представником позивача на дану ухвалу апеляційного суду було подано касаційну скаргу. Верховний Суд України в постанові від 06.11.2024 року в справі № 483/346/24 зазначив, що рішенням Ради адвокатів України від 08 червня 2024 року № 36 «Про внесення змін до Положення про ордер на надання правничої допомоги та до рішення РАУ № 162 від 04 серпня 2017 року»: викладено пункт 2, Положення у новій редакції: «9. Ордер, що видається адвокатом, який здійснює свою діяльність індивідуально, підписується адвокатом (власноручно або електронним підписом) та посвідчується печаткою адвоката (за її наявності).»; доповнено пункт 12 Положення новим підпунктом 12.15 наступного змісту: «12.15. Ордер вважається підписаним адвокатом (керівником адвокатського бюро/адвокатського об'єднання), якщо у графі «Адвокат» міститься або власноручний (фізичний) підпис; або ордер засвідчено електронним підписом; або електронним підписом засвідчено документ, додатком до якого є ордер» [9].

Також проявом надмірного формалізму можна вважати суворе дотримання послідовності процесуальних дій, та неможливості повернення до підготовчого провадження. Так, в ухвалі Бoleхівського міського суду Івано-Франківської області від 11.11.2024 р. в справі № 339/308/24 про визнання права власності, зазначено, що ухвалою суду від 16 вересня 2024 року закрито підготовче провадження та призначено справу до судового розгляду по суті, після чого представники позивача та відповідача подали клопотання про повернення до стадії підготовчого провадження, оскільки є необхідність витребувати додаткові докази. Цивільним процесуальним кодексом України не врегульовано питання щодо повернення суду першої інстанції до стадії підготовчого провадження після його закриття. Для вчинення тих чи інших процесуальних дій, які можуть бути реалізовані лише на стадії підготовчого провадження та для належного розгляду справи виникає необхідність для повернення до попередньої стадії. З метою проведення всіх підготовчих дій, які необхідні для забезпечення правильного,

своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті, вчинення яких можливе лише на стадії підготовчого провадження, суд приходить до висновку про задоволення клопотання та повернення до стадії підготовчого провадження [10].

Надмірний формалізм також частково існував до введення спрощеного позовного провадження в Україні, за умови коли прості за своєю природою справи розглядалися в загальному позовному провадженні із застосуванням «усієї важкої артилерії» цивільного судочинства, що в свою чергу нівелювало зміст принципів цивільного судочинства (доступ до правосуддя, розумність строків розгляду справ, принципу пропорційності). Під «спрощеним позовним провадженням» слід розуміти похідну від позовного провадження з спрощеними правилами форму розгляду малозначних або справ незначної складності, внаслідок чого зростає активність судді та пришвидшується розгляд справи в суді в порівнянні із загальним позовним провадженням [11, с. 208].

Summum jus sum povredria est - Абсолютне виконання закону призводить до найбільшої несправедливості (надто суворе тлумачення закону породжує несправедливість) [4]. Держава має право встановлювати обмеження на реалізацію права осіб на доступ до суду, проте такі обмеження повинні мати законну мету, не підривати сутності цього права, а також забезпечувати пропорційний зв'язок між метою та запровадженими заходами. Національні суди, застосовуючи процесуальні норми, мають уникати як надмірного формалізму, що може поставити під загрозу справедливість судового провадження, так і надмірної гнучкості, яка може звести нанівець вимоги процесуального законодавства. Надмірно суворе трактування процесуальних норм національним законодавством (надмірний формалізм) здатне обмежити право заявників на доступ до суду.

Висновки. Надмірний формалізм у цивільному процесі є значною перешкодою для ефективного захисту прав громадян. Його подолання вимагає комплексного підходу, що включає зміни законодавства, підвищення кваліфікації суддів, використання міжнародного досвіду та впровадження сучасних технологій. Гармонізація процесуальних норм із міжнародними стандартами

сприятиме підвищенню довіри до судової системи України та забезпеченню справедливого правосуддя.

1. Demendecki T. *De-formalization and electronicization of civil proceedings and procedural guarantees of its subjects. Journal of Modern Science. October 2024. P. 21-37.*
2. Миколенко О. І. *Формалізм та правовий нігілізм у діяльності органів публічної адміністрації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2012. Вип. 19. Том 3. С. 156–158.*
3. Короєд С. О. *Явище процесуального формалізму в судовій практиці цивільного судочинства. International scientific conference. Częstochowa, the Republic of Poland. November 1–2, 2023. с. 58-61.*
4. Берназюк Ян. *Формалізм та надмірний формалізм: особливості адміністративного судочинства. Національна школа суддів України. Одеське регіональне відділення. Дніпровське регіональне відділення. 24 лютого 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prez_Bernaziuk_24_02_2023_Formalizm.pdf.*
5. Сакара Н. Ю. *Феномен формалізму в цивільному судочинстві. Проблеми законності. 2018. Вип. 143. С. 77-89.*
6. *Постанова Верховного Суду від 5 серпня 2020 року у справі № 177/1163/16-ц (провадження № 61-2250св20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90847615>.*
7. *Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 28 серпня 2024 року в справі № 347/364/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121431132>.*
8. *Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 06 вересня 2024 р. в справі № 483/346/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121438061>.*
9. *Постанова Верховного Суду України від 06.11.2024 року в справі № 483/346/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122926897>.*
10. *Ухвала Болехівського міського суду Івано-Франківської області від 11.11.2024 р. в справі № 339/308/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122916551>.*
11. Остап'як М. М. *Спрошене позовне провадження в цивільному судочинстві України та країнах ЄС (порівняльно-правовий аналіз): дис. на здобуття ступ. доктора філософії за спец. 081 «Право». Івано-Франківськ, 2024. 248 с.*

Іван Костів, Микола Остап'як. Надмірний формалізм в цивільному судочинстві

Стаття присвячена дослідженню феномену надмірного формалізму в цивільному судочинстві України, який часто стає перешкодою для ефективного

доступу до правосуддя. Автори аналізують витoki цієї проблеми, звертаючи увагу на історичні, нормативно-правові та практичні аспекти. Особлива увага приділяється аналізу чинного законодавства та судової практики, які сприяють формуванню культури суворого дотримання процедур, що інколи призводить до нехтування принципом справедливості та сутністю спору.

У статті наводиться характеристика надмірного формалізму, який визначається як надмірна орієнтація на виконання формальних вимог і процесуальних правил, що не враховує об'єктивні обставини справи чи кінцеву мету судового розгляду. Автори проводять порівняльний аналіз українського підходу до формалізму із підходами судових систем країн Європейського Союзу. Зазначається, що в європейській практиці акцент робиться на забезпеченні справедливості та доступності правосуддя, тоді як в Україні формалізм інколи використовується як підстава для відмови у розгляді справ через незначні процедурні недоліки.

Дослідження ґрунтується на аналізі судових рішень, що демонструють різні аспекти прояву надмірного формалізму, таких як необґрунтовані відмови в прийнятті позовів через формальні порушення або суворе застосування процесуальних строків без врахування конкретних обставин. Увага також приділяється висновкам Європейського суду з прав людини, який наголошує на неприпустимості ускладнення доступу до правосуддя через необґрунтовану формалізацію процедур.

Авторами пропонується низка рекомендацій для вдосконалення правозастосування в Україні. Серед них – необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, впровадження механізмів оцінки суті порушень та їх впливу на справедливість розгляду, а також розширення дискреційних повноважень суддів. Дослідження акцентує на важливості принципу розумності та пропорційності у судовій діяльності, що дозволить зменшити негативний вплив надмірного формалізму та забезпечити належний баланс між дотриманням процесуальних норм і досягненням справедливого судового рішення.

Практичне значення статті полягає у розробці конкретних підходів до розв'язання проблеми надмірного формалізму, які можуть бути використані для реформування цивільного судочинства в Україні та підвищення ефективності судової системи загалом.

Ключові слова: формалізм, надмірний формалізм, цивільний процес, цивільне судочинство, доступ до правосуддя.

Ivan Kostiv, Mykola Ostapiak. Excessive formalism in civil proceedings

The article is dedicated to the study of the phenomenon of excessive formalism in civil proceedings in Ukraine, which often becomes an obstacle to effective access to justice. The authors analyze the origins of this problem, paying attention to historical, regulatory, and practical aspects. Special attention is given to the analysis of current legislation and judicial practices, which contribute to the formation of a culture of strict adherence to procedures, sometimes leading to neglect of the principles of justice and the essence of the dispute.

The article provides a characterization of excessive formalism, defined as an excessive focus on compliance with formal requirements and procedural rules, disregarding the objective circumstances of the case or the ultimate goal of judicial proceedings. The authors conduct a comparative analysis of the Ukrainian approach to formalism with the approaches of judicial systems in European Union countries. It is noted that in European practice, the emphasis is on ensuring justice and access to justice, while in Ukraine, formalism is sometimes used as a basis for refusing to consider cases due to minor procedural shortcomings.

The research is based on the analysis of court decisions that illustrate various aspects of excessive formalism, such as unjustified refusals to accept claims due to formal violations or strict application of procedural deadlines without considering specific circumstances. Attention is also paid to the findings of the European Court of Human Rights, which emphasizes the inadmissibility of complicating access to justice through unjustified formalization of procedures.

The authors propose a number of recommendations for improving legal practice in Ukraine. These include the necessity of harmonizing national legislation with European standards, implementing mechanisms to assess the substance of violations and their impact on the fairness of proceedings, and expanding the discretionary powers of judges. The study emphasizes the importance of the principles of reasonableness and proportionality in judicial activities, which will help mitigate the negative impact of excessive formalism and ensure a proper balance between compliance with procedural norms and achieving a fair judicial decision.

The practical significance of the article lies in the development of specific approaches to solving the problem of excessive formalism, which can be used to reform civil proceedings in Ukraine and enhance the efficiency of the judicial system as a whole.

Keywords: formalism, excessive formalism, civil procedure, civil proceedings, access to justice.